

u Varaždinu, da je povijesni dokument život našeg naroda u prošlosti, pa da ga stoga moramo sačuvati za našu narodnu historiju. A dobro znamo, da

je to upravo konačni cilj, koji se ovdje eto nastoji postići i svim opisanim aktivnostima.

Mirko Androić

IZ ARHIVA U OSIJEKU

Desetgodišnjica arhivske ustanove u Osijeku i njena uloga u novoj arhivskoj organizaciji NR Hrvatske

U pogledu arhivske službe nije se ni prostorno malena povijesna Dalmacija, s obzirom na količine i narav svojih arhiva i arhivalija, njihovu povijesnu povezanost ili raznorodnost, udaljenosti i prometne veze, te postojeći i budući kadar arhivskih stručnjaka i istraživača naše povijesti, mogla zadovoljiti s jednim jedinim arhivskim središtem. Kud ikamo manje moglo je onda jedno središte dostajati čitavoj bivšoj banskoj Hrvatskoj. U skućenim prilikama Austro-Ugarske, kad nismo s našim novcem ni raspolagali, imali smo doduše preko 200 godina samo jedan arhiv, a i ovaj s nedovoljnim brojem stručnjaka i s premalo sredstava. Usprkos tome spaseni su tada i skupljeni neprocjenjivi izvori naše prošlosti, a u redovitim godišnjacima »Vjesnika arhiva« i raznovrsnim znanstvenim izdanjima objavljeni su mnogobrojni povijesni izvori i povijesne rasprave. I sa malo sredstava koliko bi takav rad bio plodonosniji, da je u banskoj Hrvatskoj, pa makar još i za prijašnje Jugoslavije, postojalo još koje arhivsko središte. Zar bi onda bilo moguće, da u pogledu arhiva čitavo područje izvan Zagreba ostane bez svake kontrole (zbog čega su i velika kulturna mjesta ostala bez svojih arhiva), da nam nije ostao sačuvan tako rekuć ni jedan potpuni županijski, kotarski, sudski ni graničarski arhiv? Pravilna organizacija arhivske službe prvo je pitanje, koje treba i teoretski i praktički ispravno riješiti.

Naknadno raspravljati, kako se moglo i trebalo provesti ono, što nije učinjeno, malo bi koristilo, ali je očito, da se usprkos svim poteškoćama moglo raditi na više načina: ustanoviti područne ustanove Zemaljskog arhiva u Zagrebu, ili osnovati samostalne mjesne arhive, ili postojećim i budućim muzejima pridružiti posebne arhivske odsjeke. Da je bilo što od toga učinjeno, bilo bi to svakako i s obzirom na spasavanje naših arhivalija na terenu, na objavljivanje naših povijesnih izvora, istraživanje i obradu naše povijesti i odgoj znanstvenih stručnjaka mnogo više, nego li ako ništa nije učinjeno.

Kao i drugi gradovi, tako se i Osijek u pogledu arhiva poslije g. 1945. našao u nezavidnom položaju. Ukoliko već nisu bili razvučeni ili uništeni, arhivima je usprkos novim zakonskim zaštitnim mjerama prijetila opasnost od poduzeća »Otpad«. Osječki povjesničar i ravnatelj osječkog muzeja dr. Josip Bösendorfer dao je, čim je započeo rat, iz Sudbenog stola prenijeti u Muzej urbarski arhiv, a poslije svršetka rata prevezio je u Muzej što je još preostalo i zaposjeo za muzej čitavu bivšu gradsku vijećnicu sa svim njenim preostalim arhivalijama.

U potpunoj preorijentaciji dotadašnjeg rada nije osječki muzej mogao ulaziti u arhivsku problematiku, a uočivši potrebu spašavanja arhivske građe dr. Bösendorfer je tražio drugi izlaz.

Budući da je tokom međusobne suradnje našao da je potpisani voljan stupiti u arhivsku službu, nakon pristanka ravnatelja Državnog arhiva u Zagrebu dr. Josipa Matasovića, da se u Osijeku osnuje ispostava Državnog arhiva i uz njegovo obećanje, da će toj ispostavi pružiti svaku pomoć i osamostaliti je čim se steknu potrebni uvjeti, počela je pod kraj 1947. s radom ispostava Državnog arhiva u Zagrebu, odnosno, kako joj je uskoro izmijenjen naziv »Osječko spremište državnog arhiva u Zagrebu«.

Posredstvom dr. Bösendorfera Gradski je narodni odbor dodijelio za Arhiv čitavu jednu jednokatnicu, koja je prije služila za gradske urede, te je o svom trošku popravio od podruma do krova, jer je ostala bez stakla i prozora. Osječki je muzej predao Arhivu sve arhivalije, što ih je bio skupio, te zajedno s njihovim policama čitavi gradski arhiv, koji se nalazio na tavanima, podrumima i skladištima gradske vijećnice, dijelom u posve rasutom stanju. Imenovan je jedan arhivist i jedan pomoćni službenik — podvornik, na njima je ostalo da urede Arhiv. Uz pomoć Muzeja to je i učinjeno. Vođena je evidencija o arhivskoj građi, gdje god se našlo, u gradu te njegovoj užoj i široj okolici. Ugroženom gradu prevozilo se u spremište, ondje je razvrstavalo i sređivalo, a ako je bilo policama, postavljana je na police.

Kasnije se prešlo i na škartiranje, a budući da Arhiv ne može sam sebi biti svrhom, nastojalo se popularizirati sve, što je u vezi s Arhivom, objavljivanjem arhivske građe, sudjelovanjem u dnevnoj i stručnoj štampi, pisanjem rasprava o domaćoj povijesti, izlaganjem arhivskih predmeta, sudjelovanjem u Tjednu muzeja s arhivskom problematikom, držanjem predavanja, napose u školama i vojarnama i t. d. Uočivši da su u Osijeku uništene sve školske registrature, a uglavnom i tvorničke, te

da ni jedna registratura nije osigurana, sve dok nije pod kontrolom arhivske ili muzejske ustanove, jer njen opstanak ne ovisi samo o rukovodstvu i arhivaru, već o nebrojenim nepredvidljivim činiocima — počevši od g. 1952. svake se godine barem jednom obilaze sve osječke ustanove sa važnijim pismohranama. Broj takvih ustanova pod stalnim nadzorom neprestano se povećava i sada ih ima preko 70. Uspoređenjem izvještaja o tim obilascima dolazi se do dragocjenog iskustva o tome, što bi gdje trebalo poduzeti. Nepopravljiva je šteta, da se takvim sustavnim radom nije započelo već g. 1945. Da je to prije provedeno, ne bi se mogle uništiti ili prodati i zatečene i nove arhivalije. Stalo bi se na put trgovanju s arhivalijama, a i za vrijeme kampanje skupljanja staroga papira bilo bi se moglo barem najvažnije spasavati.

Uz kampanjsko uništavanje arhivalija trajniju opasnost predstavljali su poduzeće »Otpad« i donekle služba PAZ-a. Ovi posljednji s čišćenjem tavana i stvaranjem panike pred papirom. Dje-lovanje »Otpada« uspjelo se prilično obuzdati držanjem velikih registratura pod stalnim nadzorom, mjesečnim pregledavanjem Otpadovih skladišta papira, te predavanjem kaznenih prijava proti prodavaoca i kupaca kod svakog kupovanja registratura bez pismenog odobrenja arhivske komisije i oduzimanjem prodanog dijela tih arhivalija. Nažalost nije moguće svaki put posredovati kad Otpadovi nakupci od privatnika kupuju stari papir, među kojim se često nađe vrijednih spisa, a napose ti-skopisa.

O radu osječkog spremišta i njegovim fondovima i zbirkama pisao sam opširnije u »Arhivistu« broj 4—5 iz g. 1953., pa nije potrebno da se ponavlja ono, što je napisano. Još tada trebalo je u prvom redu riješiti, ima li se u pogledu osječke arhivske ustanove poći naprijed

u znaku decentralizacije ili dotadašnje centralizacije, hoće li se možda između njih tražiti najbolji srednji put, ili ne učinivši ništa prepustiti rješenje vremenu.

Tolike godine postojanja posebne arhivske ustanove u Osijeku dale su i suviše iskustva te obvezale, da se iz stečenog iskustva izvedu zaključci, jer je ona uz Arhiv grada Zagreba i Arhiv grada Varaždina bila četvrta arhivska ustanova u sjevernoj Hrvatskoj, a jedna jedina, kod čijeg je osnutka sudjelovao Državni arhiv u Zagrebu. Mogao sam stoga na svom predavanju održanom 15. VI. 1956. u Varaždinu na Prvom savjetovanju arhivskih radnika NR Hrvatske objektivno i iz iskustva govoriti o razvoju osječke arhivske ustanove i arhivskoj službi u NR Hrvatskoj. Osvrnuvši se na centralizaciju i decentralizaciju dopustio sam, da bi svakako bilo najudobnije, ako bi sva arhivalija bila skupljena na jednom mjestu, pristupačnom svakom istraživaču, a napose onima, koji se profesionalno s njima bave ili bi se trebali baviti, ali gdje je kraj centralizaciji. Našao sam, da je u konkretnom slučaju jednostavnije čitav predmet promotriti s obratnog gledišta: što je dobiveno osnivanjem Arhiva u Osijeku, odnosno što se s njegovim osnivanjem izgubilo? Već nepotpuni odgovor glasilo bi: da u Osijeku nije osnovan Arhiv, propao bi najveći dio arhivalija, koja se nalaze u Arhivu, kao i onih, koja su pod njegovim nadzorom, jer iz jednog središnjeg mjesta nije moguće voditi neprekidnu borbu za spasavanje arhivalija na terenu. Središnjoj republičkoj arhivskoj ustanovi to ne bi mogla biti ni zadaća, u najboljem slučaju mogla bi ona raditi samo kampanjski. Postojanjem Arhiva van jednog središta i njegovom propagandom upoznate su s vrijednošću arhivalija najšire mase, a izvornom arhivskom građom i podacima dobivenim u Arhivu služe se domaći istraživači povijesti,

prestaje se s nekritičnim prepisivanjem zastarjelih podataka i ide se naprijed. Šteta od svega ovoga nije mogla nastati nikome, a najmanje drugoj kojoj arhivskoj ustanovi.

Iz toga moglo se povući samo anti-centralistički zaključak o neophodnosti decentralizacije. Samo kakve? Teoretski bilo je moguće osnivanje:

1. Privremenih spremišta, t. j. terenskih skladišta-magazina vođenih od delegiranih službenika centrale, koji se nalaze na vanjskom uredovanju. Prema tome bez svojeg djelokruga proračuna i podmlatka, s jednim zadatkom, da svojoj središnjici pribave što vrijedniju arhivsku građu.

2. Podružnica ili ispostava središnje arhivske ustanove sa samostalnim djelokrugom, materijalnim sredstvima i podmlatkom, inače u najužoj tehničkoj i znanstvenoj vezi sa svojom maticom. Prednost toga bila bi koordinacija, omogućenje jedinstvene arhivske politike, ne bi postojala opasnost osnivanja arhiva ondje, gdje za njih nema svih preduvjeta.

3. Samostalnih arhivskih ustanova, potpune decentralizacije. Teoretski moglo bi kod toga biti više opasnosti nego li prednosti. Pretpostavivši, da će se ostvariti bezuvjetno potrebni uvjeti, bez kojih nema razloga za osnivanje arhiva, a to su dovoljna arhivska građa, odgovarajuće rukovodstvo i mogućnost korištenja arhivskom građom — ostaje uvijek opasnost padanja pod lokalne utjecaje i horizonte te ovisnost o njima, nestalnost materijalne fundacije, prepuštanje samih sebi. Korekcija toga bila bi osnivanje arhiva samo u jačim centrima i sa što širim teritorijalnim područjem, da se ne bi došlo do apsurdna, kao što je nekada bilo s osnivanjem potpunih gimnazija po palankama.

Odlučno odbacivši i pomisao raspravljanja o magaziniranju arhivske službe NR Hrvatske s opasnostima, da teme-

ljem takve razdiobe rada dođe do pokušaja stvaranja kaste povlašćenih teoretičara, koja će monopolizirajući izvore znanja nastojati odvojiti se od ostalih, stavljenih u položaj manualnih praktičara-terenaca — izjasnio sam se, da nije važno, hoće li se početi s arhivskim podružnicama ili sa samostalnim arhivima, ako arhivske podružnice doista budu podružnice i njihova veza sa središnjicom njima bude na korist, a ne na štetu. Ukoliko se zbog štetnosti krutog centralizma u općem državnom planu bude provodila decentralizacija, ne bi naravno bilo razloga, da se samo kod arhiva stvara iznimka. Naglasio sam, da je uspješan rad ovisan i o prostornom području, pa da bi svaki arhiv trebao imati svoje vlastito, što šire područje, određeno uglavnom njegovim gravitacionim radiusom, po mogućnosti s uvažanjem historijskih i suvremenih upravnih granica. Iz toga razloga, da »gradski arhivi«, izdvojeni iz svojega prirodnoga okoliša te ograničeni samo na područje i građu svojega grada, nemaju nikakve uvjete za život, pa da konkretno smatram, da bi Osijek trebao postati arhivski centar za Slavoniju i Baranju, što nikako ne bi isključilo, da se osnuje još jedan centar u Požegi, Brodu ili Novoj Gradiški, ako za to budu postojali preduvjeti financijski, smještajni, rukovodećeg kadra i naučnog korištenja.

Sve ove teorije postale su bespredmetne i imaju danas samo historijsko značenje, kada ih je riješilo vrijeme — svakako ne bez utjecaja iskustava s »Osječkim spremištem Državnog arhiva u Zagrebu«. Vodeći račun o svim postojećim neriješenim pitanjima i uz posebnu brigu, da ni jedan kraj ne ostane van nadzora Arhiva, a da u isto vrijeme spriječi stihijsko osnivanje mjesnih arhiva nesposobnih za život i mjesto toga planski ostvari arhivsku mrežu, usvojio je 27. V. 1957. pod br. 1907 Sa-

vjet za kulturu i nauku NR Hrvatske perspektivni plan o arhivskoj mreži NR Hrvatske, što mu ga je predložio Arhivski savjet NR Hrvatske. Po tom je planu uz Državni arhiv u Zagrebu, kao centralni arhiv NR Hrvatske s arhivskom građom republičkog značaja, i zatvorene historijske arhive kao na pr. na Hvaru, čitavo područje NR Hrvatske razdijeljen na 13 pokrajinskih arhiva s arhivskom građom pokrajinskog mjeseznog značaja. Za samu Slavoniju obuhvaća po tom planu Arhiv u Osijeku kotareve Osijek, Vinkovci, Našice i Virovitica, dok bi novi Arhiv u Brodu obuhvatio kotareve Brod, Nova Gradiška i Slavonska Požega, a kotar Daruvar potpao pod novi Arhiv u Bjelovaru. Predviđeno je uz to, da se do konca g. 1958. u svim kotarskim mjestima, u kojima nema Arhiva, kao i u ostalim većim mjestima organiziraju sabirališta, gdje bi se sabirala arhivska građa i vršio njen pregled prije otpremanja u Arhiv, a da tajništva narodnih odbora zaduže jednog svog službenika, koji bi radeći po uputstvima Arhiva bio odgovoran za sabiranje arhivske građe na području svojeg narodnog odbora.

Isto dakle pitanje, koje je od njegovog početka stajalo pred Državnim arhivom u Zagrebu, postavilo se sada nakon razgraničenja područja a deset godina poslije njegova osnutka pred Arhiv u Osijeku, kao i pred sve ostale pokrajinske arhive NR Hrvatske: kako uskladiti svoja nastojanja s interesima svojega područja, drugim riječima pitanje centralizma i decentralizacije. Treba se koristiti stečenim iskustvom. Moramo biti dosljedniji i uz načelo, da ono, protiv čega smo se s opravdanim razlozima borili kod drugih, ne smijemo ni sami drugima činiti, nije teško naći pravilni izlaz.

Bez nepotrebnog lutanja našavši najpodesnije rješenje za sigurnost, nadzor,

pohranu i obradu naše arhivske građe, ulaganjem zajedničkih napora prelazeći uskogrudne granice vlastite samoživosti, društvenim upravljanjem Arhiva, okupivši za arhivski rad sve one, koji hoće i koji mogu zajednički s nama raditi, te radom među masama i skuplja-

njem arhivske građe iz naše najbliže prošlosti, učinivši arhivska naša nastojanja općim našim narodnim nastojanjima, nova decentralizovana organizacija arhivske službe postat će novim razdobljem naših arhiva.

Dr. Kamilo Firingier

Iz Arhiva drugih Narodnih Republika

IZ DRŽAVNOG ARHIVA FNRJ U BEOGRADU

Upravo se navršava pet godina otkako je u Beogradu osnovan Državni arhiv FNRJ. On je, dakako, jedna od najmlađih ustanova ove vrste kod nas, čije je postojanje i razvoj bio dosada isključivo vezan za prikupljanje i klasifikaciju arhivske građe.

U tom pogledu, protekla godina nije pretstavljala izuzetak. Arhiv danas raspolaže sa 93 veća ili manja fonda i zbirke sa oko 48.500 fascikli i 4.310 knjiga. U 1957. god. rađeno je na uređenju Ministarstva rudarstva (1945—1951), Ministarstva rada (1946—1951), Ministarstva građevina (1945—1951), Saveta za socijalnu politiku i narodno zdravlje, Državnog zavoda za socijalno osiguranje (1923—1952) i Sekretarijata za poslove narodne privrede (1953—1956). Izuzimajući Ministarstvo građevina, do konca godine rad na ovim fondovima biće završen.

Opšti efekt obavljenog posla (oko 1.100 fascikli) bio je nešto manji nego prethodnih godina. To je donekle uslovljeno prirodom materijala a ponajviše težnja da se u toku rada izdvoji građa koju treba škartirati. Ovom problemu se u Arhivu u zadnje vreme počinje posvećivati najozbiljnija pažnja, a smeštajne mogućnosti nisu jedini razlog koji ovo diktira. Stoga je ove godine obrazovana posebna grupa koja će se

ubuduće specijalno baviti izučavanjem ovog pitanja.

Sa ovom godinom Arhiv je gotovo iscrpio sve mogućnosti smeštaja nove građe. Pet spremišta koja se nalaze u raznim delovima grada ne odgovaraju savremenim zahtevima a popunjena su i preko svojih mogućnosti. Nisu mnogo podesne ni prostorije u kojima se obavlja rad. Time, naravno, nije rešeno pitanje prostora u onoj meri kako bi to Arhivu odgovaralo. Međutim, kako je potpuno neizvesno da li će u doglednom vremenu doći do podizanja nove zgrade, Arhiv je preduzeo potrebne mere za zaštitu građe koja se nalazi na terenu. Poseban osek koji se bavi ovim pitanjem nastavio je i u ovoj godini opsežan rad na evidentiranju ovakvog materijala. Sa ovom godinom uglavnom je završena izrada kartoteke evidencije svih saveznih ustanova, a u radu je i kartoteka svih preduzeća saveznog ranga posle 1918 godine.

Takođe je nastavljen rad na izradi posebne kartoteke privatnih lica iz cele zemlje koji raspolažu sa važnim arhivalijama. Ovaj rad već je dao rezultate u ovoj godini. Otkupljeno je nekoliko takvih arhiva a u izgledu je da će uskoro doći do novih poklona i otkupa. Otkupljena arhiva Joce Jovanovića - Pižona sadrži preko 9 hiljada dokumenata (preuzeće se još oko 7 hiljada) ko-